

Celje 1941-1945

OKUPACIJA V 133 SLIKAH Celje 1941-1945

isbn 961633911-7

Cena: 5.000,00 SIT / 14,20 €

Tone Kregar
Aleksander Žižek

Tone Kregar, Aleksander Žižek
OKUPACIJA V 133 SLIKAH

Tone Kregar
Aleksander Žižek

**OKUPACIJA
V 133 SLIKAH
CELJE 1941-1945**

CELJE, 2006

OKUPACIJA V 133 SLIKAH

CELJE 1941-1945

ZASNOVAL IN UREDIL:

MAG. TONE KREGAR

BESEDILO IN IZBOR FOTOGRAFIJ:

MAG. TONE KREGAR, MAG. ALEKSANDER ŽIŽEK

JEZIKOVNI PREGLED:

MAG. ANTON ŠPETAVC

FOTOGRAFIJE:

MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE, OSREDNJA KNJIŽNICA CELJE,
POKRAJINSKI MUZEJ CELJE, MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE SLOVENIJE

SKENIRANJE FOTOGRAFIJ:

HELENA VOGELSANG

OBLIKOVANJE:

TRIARTES - MAG. JOŽE DOMJAN

IZDAL IN ZALOŽIL:

MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE

ZANJ: MARIJA POČIVAVŠEK

TISK: PRO GRAFIKA

NAKLADA: 500 IZVODOV

CELJE, APRIL 2006

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4 Celje)"1941/1945"

KREGAR, Tone, 1971-

Okupacija v 133 slikah : Celje 1941-1945 / [besedilo in izbor fotografij] Tone Kregar, Aleksander Žižek ; [fotografije Muzej novejše zgodovine Celje ... et al.]. - Celje : Muzej novejše zgodovine, 2006

ISBN 961-6339-11-7

1. Žižek, Aleksander
225788672

Mestna občina Celje

k u l t u r a • • •

Vsebina

PREDGOVOR.....	4
»SPODNJA ŠTAJERSKA JE SPET SVOBODNA!«.....	6
Celjski Nemci pred vojno	10
Okupacija	14
Uprava.....	20
»ŠE NIKOLI NISMO BILI TAKO MLADI, MOČNI, VERNI IN FANATIČNI, KAKOR SMO DANES!«	24
Nemška mladina.....	28
Vermanšaft.....	34
Na domači fronti	38
Šolstvo in vzgoja	42
Politizacija gospodarstva	48
Kmetijstvo.....	52
Praznovanja	56
Delovna in vojaška obveznost.....	62
»NA SMRT OBSOJENI«.....	68
Aretacije, zaplembe, izseljevanje	72
Streljanje talcev	76
Nasilje nad uporniškimi družinami	82
Sramotilni sprevod po celjskih ulicah.....	88
Smrt iz zraka.....	92
Upor	96
Zadnji dnevi.....	100

Pričujoča fotomonografija niti približno ne želi šokirati javnosti po vzoru kontroverznega Zafranovičevega filma Okupacija v 26 slikah, od katerega si je sicer izposodila naslov.

Z navajanjem in uporabo zgodovinskih dejstev oz. fotografskega gradiva, čigar sporočilnost je tako jasna, da skorajda ne bi potrebovala dodatne interpretacije, stoji naša Okupacija v 133 slikah na dosti bolj trdnih tleh, pa čeprav morda odpira nekatere nove poglede na odnos Slovencev do okupacije, ki jih je seveda mogoče problematizirati.

Leta 2004 smo v Muzeju novejše zgodovine Celje izdali četrti zvezek zbirke Odsevi preteklosti, katere namen je predstaviti znanstveni pregled zgodovine Celja v zadnjih dveh stoletjih. Omenjeni četrti zvezek se v celoti posveča obdobju nemške okupacije oz. 2. svetovne vojne na slovenskih tleh, v skupaj šestih prispevkih uglednih slovenskih zgodovinarjev pa so predstavljene vsebine vse od nemških priprav na okupacijo slovenske Štajerske do povojnih pobojev leta 1945. Prispevkom so zgolj za ilustracijo dodane posamezne fotografije, ob njihovem izboru pa se je kar kmalu porodila ideja, da bi fotografsko gradivo iz omenjenega obdobja veljalo predstaviti v posebni monografiji in tako četrti zvezek Odsevov nadgraditi in dopolniti na bolj poljuden način, v katerem bi bila glavna vloga namenjena fotografiji. Obenem se je začelo razmišljati tudi o občasni, pretežno fotografski razstavi o 2. svetovni vojni v Celju, ki bi dopolnjevala stalno razstavo Živeti v Celju in ob kateri bi izšel tematski katalog.

In zato je knjiga, ki jo držimo v rokah, skupni rezultat prav teh razmišljanj in načrtov.

V njej predstavljamo izbor iz fotografskega gradiva 2. svetovne vojne v Celju, ki je bil doslej objavljen le v omejenem obsegu. Ob nekaterih, v celjskem in slovenskem prostoru zelo znanih fotografijah, katerih ni moč obiti, v knjigi najdemo predvsem posnetke iz vsakdana mesta in njegovih prebivalcev, ki doslej še nikoli niso bile objavljene. Ob poudarjeno nasilnih vojnih vsebinah, ki so zaznamovale obdobje 1941–1945, želimo namreč prikazati tudi drugo, »mirnejšo« plat življenja, ki pa je seveda ni mogoče izločiti iz širšega vojnega in ideološkega okvira. Verjamemo, da bo povednost in sporočilnost izbranih fotografij zanimiva tako za tiste, ki so vojno sami doživljali, kot tudi za vse povojne generacije, tako ali drugače povezane s Celjem.

Knjiga je razdeljena na tri obširnejša poglavja, naslovljena s citati iz okupacijskega propagandnega gradiva. V prvem v grobih orisih predstavljamo okupacijo

in prevzem oblasti, v drugem, najobširnejšem, nacifikacijo in germanizacijo vseh sfer javnega in zasebnega življenja, v tretjem pa najbrutalnejše oblike okupacijskega nasilja. Vsako omenjeno poglavje je sestavljeno iz več podpoglavij oz. tematskih enot, ki podrobneje osvetlujejo konkretne pojave in vsebine iz življenja v Celju med okupacijo ter se bolj ali manj neposredno navezujejo na fotografije, ki jim sledijo. Zato slednje večinoma niti ne potrebujejo podrobnejše razlage in jih v glavnem spremljata zgolj kratka vsebina ter (točen ali pa vsaj približen) datum.

Jedro izbranih fotografij tvorijo posnetki iz bogate zapuščine celjskega fotografa Josipa Pelikana, katere večji del že nekaj let hranimo v Muzeju novejšje zgodovine Celje (MNZC). Gre predvsem za fotografije, ki jih je kot mestni fotograf posnel in izdelal po uradni dolžnosti, med njimi pa se najdejo tudi posnetki, razviti na skrivaj, med katerimi je treba izpostaviti grozljivo dokumentiranje streljanja talcev v celjskih zaporih, 22. 7. 1942. Ob Pelikanovih posnetkih hranimo v muzeju še nekaj fotografij drugih avtorjev, ki so tako ali drugače spremljali medvojno dogajanje v Celju, predvsem drugega »uradnega« fotografa A. Perissicha. Da pa bi slika bila čim bolj celovita, smo za posamezne fotografije zaprosili tudi druge sorodne institucije. Prijazno so se nam odzvali kolegi iz Pokrajinskega muzeja Celje (PMC), ki hranijo fotografske albume celjske nemške družine Paidasch, ter sodelavci v Domoznanskem oddelku Osrednje knjižnice Celje (OKC), v čigar fotografskem fondu se nahaja kar nekaj zanimivih fotografij iz omenjenega obdobja, zlasti tiste iz zapuščine Franca Peršaka. Svoje je prispeval tudi Muzej novejšje zgodovine Slovenije, vsem naštetim, katerih lastništvo je sicer navedeno ob fotografijah, pa gre ob tej priložnosti posebna zahvala.

Tone Kregar, Aleksander Žižek

»SPODNJA ŠTAJERSKA JE SPET SVOBODNA!«

»*Untersteiermark ist wieder frei!*«

ANTON DORFMEISTER PREVZEMA OBLAST V CELJU,
APRIL 1941 (PELIKAN, MNZC)

Že leta 1931 so tudi med spodnještajersko nemštvo pljusnile ideje nacizma in se poslej kot stalnica ohranjale in oplajale z dotokom »sveže krvi« iz rajha. Celje in celotna Spodnja Štajerska sta bila v letih pred vojno priljubljena počitniška cilja nemških študentov, ki so tu poleg »žetvene pomoči« (*Ernteeinsatz*) svojim rojakom pomagali še na različne druge načine.

Tudi Štajerska se je organizirala – v Kulturbundu (SDKB) je prevladala struja »prenoviteljev« (*Erneurer*), ki je zaradi svojih pronacističnih stališč pogosto prihajala v spore z jugoslovanskimi oblastmi. Julija 1936 so oblasti razpustile celjski KB, njegovo delovanje pa je bilo omejeno na »odbor petih«, ki ga je vodil Werner Stiger. Naloge KB so tedaj prevzele legalne organizacije in društva; v Celju sta bila to *Athletiksport Klub* in *Männergesangsverein*. Članstvo si je seveda zagotavljalo sredstva na različne načine (»enoodstotno gibanje« je bila le ena izmed oblik financiranja) in izvajalo različne programe dela – od organizacije mladinskih taborov do ideološko-obveščevalnega povezovanja s »centralo«. Uradov, ki so v rajhu (po anšlusu 1938 pa tudi v Avstriji)

sodelovali z nemštvom v diaspori, je bilo kar precej – npr. *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA), *Bund Deutscher Osten* (BDO), najvidnejši organizaciji pa sta bili prav gotovo maja 1938 ustanovljen *Südostdeutsches Institut* (SODI), ki ga je v Gradcu vodil dr. Helmut Carstanjen, in *Gaugrenzlandamt NSDAP* (ustanovljen 3. 2. 1939), ki je imel svoji izpostavi v Gradcu in Celovcu.

Medtem ko se je SODI ukvarjal z bolj znanstvenim utemeljevanjem aneksionističnih teženj nacističnega režima – dr. Helmut Carstanjen je še pred ustanovitvijo tega inštituta kot dr. Gerhard Werner potoval po Štajerskem in zbiral gradivo za svojo knjigo *Sprache und Volkstum in der Untersteiermark* (izšla je leta 1935), v kateri je ugotavljal, da je Spodnja Štajerska po krivici pripadla Jugoslaviji, saj se tu pojma jezik in narodnost ne krijeta (večino prebivalstva da tvorijo sicer slovensko govoreči, toda nemštvu naklonjeni Vindišarji/Vendi, medtem ko je narodno zavednih »Slovencev« malo) –, pa se je Gaugrenzlandamt NSDAP ukvarjal predvsem s političnim angažiranjem slovenskega nemštva, saj sta celovška in graška (to je vodil kasnejši celjski okrožni vodja Toni Dorfmeister) izpostava poslovali pod okriljem vodij gauov (*Gaulleiterjev*) NSDAP za avstrijsko Koroško in Štajersko.

Del nemštva na Štajerskem se je organiziral v duhu nacizma prek inozemske organizacije NSDAP (*Auslandsorganisations der NSDAP*), ki je delovala pod krinko »nemške pomoči« (*Reichsdeutscher Hilfsverein*). AO NSDAP, ki je imela tudi svoj podmladek, je bila dovoljena februarja 1940, že oktobra 1939 pa so jugoslovanske oblasti dovolile tudi delovanje KB – okrožno organizacijo SDKB je v Celju vodil pastor dr. Gerhard May.

Tik pred napadom na Jugoslavijo so v Gradcu začeli s šolanjem bodočih funkcionarjev Štajerske domovinske zveze (ŠDZ) in določili večino političnih komisarjev.

Spomladi 1941 se je tako začel odvijati že dolgo pripravljani in načrtovani proces, katerega cilj je napovedal že Hitler v svojem govoru 25. 2. 1940 v Münchnu. Kot nemški življenjski prostor je namreč označil »vse tisto ozemlje, ki so ga kultivirali, civilizirali in gospodarsko razvijali Nemci«. Vse kasnejše parole in propaganda ter dejanja okupacijskih oblasti nam dokazujejo, da so si kanili Nemci s podobno argumentacijo prilastiti tudi zasedena slovenska ozemlja.

Precejšnjemu pritisku Nemčije pozimi 1940/41 je sicer precej pronemško usmerjena jugoslovanska vlada Dragiše Cvetkovića podlegla 25. 3. 1941, ko je Kraljevina Jugoslavija pristopila k Trojnemu paktu. Silovite protinemške in protivojne demonstracije (demonstrirali so tudi v Celju) so 27. 3. 1941 odnesle Cvetkovićevo vlado, vojaški udar pa je na oblast pripeljal generala Simovića, ki je sicer takoj zagotovil Hitlerju, da tudi sam sprejema podpis pristopa k Trojnemu paktu, vendar je bilo to za Nemčijo že brezpredmetno – pripravljati je začela napad na Jugoslavijo.

Konec marca 1941 so pod pretvezo ogroženosti (Nemci naj bi bili v Sloveniji žrtve pravih pogromov) v Avstrijo evakuirali večino Nemcev iz Slovenije. Celjski učitelj Fran Roš opisuje v svojem dnevniku skorajda idilično vzdušje v Celju, ko je pastor dr. Gerhard May 30. 3. 1941 še opravil svečan obred za kralja Petra II. in tako manifestiral navidezno kulturbundovsko lojalnost, dva dni kasneje (evakuacijo so izvedli 1. 4. 1941) pa je nemška propaganda že objavljala »vesti« o terorju nad Nemci v Sloveniji (tudi v Celju).

Prvi dnevi v aprilu so tudi v Celju minili v znamenju negotovosti in občutka nemoči spričo bližajočega se napada. Mobilizacija v jugoslovansko vojsko se je začela šele 3. 4., 5. 4. so po Roševem pripovedovanju uničili večino arhiva mestne uprave in okrajnega sodišča, sicer pa vojne mesto skorajda ni čutilo.

Celjsko vodstvo (sreski načelnik dr. Zobec, župan dr. Alojzij Voršič in ravnatelj magistrata Ivo Šubic) se je na veliki petek (11. 4.) odpeljalo proti Žalcu pričakat nemško predhodnico.

Nanovo formirana civilna oblast se je v veliki meri opirala na domače nemštvo (kadrovanju je služila evakuacija v začetku aprila), medtem ko so višje stopničke hierarhije zasedli predvsem avstrijski nacisti. Kot nekakšne civilne uradnike so tako iz Avstrije 16. 4. poslali več štajerskih Nemcev – organizacijo upravnega aparata v Celju naj bi prevzel Franz König.

Vodilno garnituro so za oba celjska okraja Celje-okolica in Celje-mesto (okraj Celje-okolica ukinejo že 18. 6. 1941, ostale okraje pa 1. 7. 1941, ko preidejo na okrožno organizacijo) oblikovali v Frohnleitnu. Akcijski štab so poleg obeh političnih komisarjev – Tonija Dorfmeistra (mesto) in Josefa Eidenbergerja (okolica) – sestavljali še komandirji žandarmerije (v Celju je bilo od poletja 1941 dalje orožniško glavarstvo) in uradniki SD ter gestapa.

Teritorialno je celjsko okrožje obsegalo ozemlje naslednjih okrajev: Celje-mesto, Celje-okolica, Gornji Grad, večino okraja Šmarje pri Jelšah in del okrajev Slovenj Gradec in Laško. Okrožje je merilo 1826,28 km², v 54 oziroma 33 občinah (jeseni 1941 je prišlo do njihovega združevanja) pa je živelo 143.410 ljudi. Na območju mestne občine Celje je tedaj živelo 18.300 ljudi.

14. 4. 1941 so okupacijske oblasti razpustile stare občinske odbore, politični komisarji pa so začeli z delom 15. ali 16. 4. in najprej opravili imenovanja novih županov (seveda iz vrst »lojalnih« Spodnještajercev), ki so bili podrejeni celjskemu deželnemu svetniku (*Landratu*). Toni Dorfmeister je kasneje to upravno funkcijo združil še s politično (kot okrožni vodja – *Kreisführer* ŠDZ). Okupator je ozemlje štajerske organizacijsko-upravno podredil pokrajini Štajerski (*Gau Steiermark*), ki jo je vodil pokrajinski vodja NSDAP (*Gauleiter*) in šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither.

Celjski župan, pred vojno prokurist pri celjskem veletrgovcu Franzu Zanggerju, Robert Himmer, je pred vojaškim sodiščem povedal, da je Dorfmeister opravil njegovo imenovanje konec aprila, z delom pa je začel v začetku maja (3. 5.). Potencial je predvsem svojo vlogo uradnika v upravi, medtem ko naj bi politično poslanstvo opravljali predvsem funkcionarji (krajevni vodje) ŠDZ – ti naj bi tudi sestavljali spiske oseb, ki bi prišli v poštev za preselitev. Podobno formulacijo najdemo tudi v besedilu vojaškega sodišča v Celju o razmerah na Spodnjem Štajerskem v času okupacije. Tudi po mnenju sestavljalca tega poročila naj bi glavno vlogo pri izganjanju imela krajevna vodstva ŠDZ.

Nemški okupator je takoj po zasedbi slovenskih pokrajin začel nanje postopoma širiti tudi sistem preskrbe, kakršen je veljal v Nemčiji, kjer so že v začetku vojne racionalizirali živila, tekstilno blago in usnje ter tekstilne in usnjene izdelke, in je končno še v letu 1941 uvedel enake živilske in oblačilne karte, kot so jih imeli prebivalci v Nemčiji.

CELJSKI NEMCI PRED VOJNO

Celjsko nemštvo je začetek vojne dočakalo popolnoma pripravljeno in dobro organizirano. Čeprav maloštevilno (od skupnega števila 17.154 prebivalcev mesta in bližnje okolice, jih je le 483 navedlo kot svoj materni jezik nemščino) ni zanemarjalo niti vojaškega urjenja, h kateremu so v okviru *Volksdeutsche Mannschaft* pritegnili moške med 18. in 45. letom starosti. Poleti 1940 so prek te formacije izvedli pravcato novačenje nemških mladincev za vstop v oborožene oddelke *Landsmannschaft der Untersteirer*.

Poleg te povsem odkrite pronacistične dejavnosti se je del domačega nemštva povezoval z »matico« tudi na bolj prefinjene načine. Prek *Wehrmachtarchiva*, ki je predstavljal krinko za graško izpostavo obveščevalne službe *Abwehr*, in izpostave varnostne službe (*Sicherheitsdienst*; *SD*), ki jo je vodil kasnejši šef varnostne policije (*Sicherheits Polizei*; *SIPO*) in *SD* v Mariboru Otto Lurker, so namreč nemški informatorji dostavljali uporabnikom v rajhu koristne podatke o gospodarskem stanju v Sloveniji, o razpoloženju med ljudmi – predvsem o reakcijah ljudi na nemške vojaške zmage v začetku vojne.

V Celju je sprva delo takšne informativne skupine koordiniral Werner Stiger, ki pa je leta 1940 iz strahu pred aretacijo Slovenijo zapustil. Končno je tako celjsko informativno skupino prevzel Max Adolf Westen, ki je pravočasno poskrbel tudi za politično in osebno diskreditacijo Stigerja pri delodajalcih. Mreža je seveda kljub občasnim motnjam delovala dalje, njeno

članstvo pa je imelo na voljo celo radijski oddajnik.

S takimi karakteristikami so torej nosilci nacističnih idej tik pred okupacijo Slovenije prišli v rajh po zadnje inštrukcije za prevzem oblasti in se (mnogi med njimi) vrnili skupaj z nemškimi četami kot njihovi posebni vodniki (*Sonderführer im Feldzug*).

NEMŠKA HIŠA- SIMBOL CELJSKEGA NEMŠTVA. (OKC)

EDUARD PAIDASCH, MED OKUPACIJO VODILNI CELJSKI
PROPAGANDIST, 1935. (ALBUM DRUŽINE PAIDASCH, PMC)

RAKUSCHEVA VELETRGOVINA Z ŽELEZNINO. (OKC)

PROTESTNO ZBOROVANJE PROTI SODELOVANJU V TROJNEM PAKTU PRED CELJSKIM
MAGISTRATOM, 27.3. 1941. (MNZS)

OBOROŽENI CELJSKI KULTURBUNDOVCI IN GESTAPOVCI, 1941. (MNZC)

OKUPACIJA

Celje so 11. aprila 1941 zasedle enote 1. divizije planinskih lovcev (49. planinskega korpusa 2. armade), ki jo je vodil general Hubert Lanz. Na celjskih ulicah jih je pričakalo precej ljudi – v prvih vrstah nekateri celjski Nemci in nemškutarji, ki so pozdravljali prihod »osvoboditeljev«, še veliko več pa je bilo radovednežev, ki so hoteli na lastne oči videti prihod moderno opremljene armade. Štab 1. divizije je en dan ostal v Celju, njene enote pa so še isti dan preko Novega mesta in Metlike dosegle Karlovac.

Za 1. gorsko divizijo so prihajale druge, manjše nemške enote iz 2. nemške armade, ki so tudi hitele proti Hrvaški. Sledile so jim manjše enote 188. gorske divizije – le-to so sestavili na Koroškem in Štajerskem iz tamkajšnjih rekrutnih, šolskih in rezervnih delov nemške vojske –, ki so imele predvsem zasedbene naloge. Tako so npr. neko četo tankovskih lovcev iz St. Pöltna poslali v Prekmurje in 16. aprila iz Murske Sobotne prek Gornje Štajerske v Celje, da bi tam 20. aprila proslavljala Hitlerjev rojstni dan, mesto pa je bilo še vse poletje priča prihodom in odhodom posameznih nemških formacij, ki so med ljudmi zbujale precej zanimanja.

PRIHOD IN »SPONTANI« SPREJEM NEMŠKE VOJSKE, II. 4. 1941. (PELIKAN, MNZC)

PRIHOD IN »SPONTANI« SPREJEM NEMŠKE VOJSKE, II. 4. 1941. (PERISSICH, MNZC)

PRIHOD IN »SPONTANI« SPREJEM NEMŠKE VOJSKE, II. 4. 1941. (PELIKAN, MNZC)

PRIHOD IN »SPONTANI« SPREJEM NEMŠKE VOJSKE, II. 4. 1941. (PELIKAN, MNZC)

KLJUKASTI KRIŽ NA BALKONU MAGISTRATA, II. 4. 1941. (OTOREPEC, MNZC)

OKUPACIJSKA SLOVESNOST IN BAKLADA PRED MAGISTRATOM, 12. 4. 1941. (PELIKAN, MNZC)

ORGANIZIRANA DOBRODOŠLICA NEMŠKI PROTITANKOVSKI ENOTI NA NJENI POTI SKOZI CELJE, 18. 6. 1941. (PELIKAN, MNZC)

ORGANIZIRANA DOBRODOŠLICA V PRIČAKOVANJU NEMŠKE PROTITANKOVSKKE ENOTE NA NJENI POTI SKOZI CELJE, 18. 6. 1941. (PELIKAN, MNZC)

UPRAVA

V celjski mestni upravi in njenih službah (vseh skupaj je bilo kar 21) je avgusta 1941 delalo 118, v začetku leta 1942 pa že 132 zaposlenih. V seznamu so jih 8 označili za Nemce iz rajha (*Reichsdeutsche*), 33 pa za Nemce zunaj rajha (*Volksdeutsche*), večina je bila torej slovenske narodnosti; precej so jih vzeli iz bivše jugoslovanske mestne uprave. Prav v upravi so hoteli čimprej doseči popolnoma nemško poslovanje.

Mestna uprava v Celju je delovala v naslednjih uradih in službah: županov urad, personalni urad, finančno področje, glavna pisarna, telefonska centrala, urad za nakaznice, urad za živilske nakaznice, gospodarski inšpektorat, skrbstveni urad, dom za ostarele občane, matični urad, stanovanjski urad, prijavni urad za občane, obrtni in tržni urad, mestni gradbeni urad, mestni obrati (vodovod, posestvo, avtobusi, gramoznica, kopališče), pogrebni zavod (z mestnim pokopališčem in mestno vrtnarijo), mestna ekonomija (z mestnimi gozdovi), mestna knjižnica, šolstvo, mestna klavnica.

POGOVOR MED ZVEZNIŠKIM VODJO ŠDZ STEINDLOM IN DORFMEISTROM NA OBRTHNI RAZSTAVI V CELJU, 7. II. 1941. (PELIKAN, MNZC)

CELJSKI ŽUPAN ROBERT HIMMER NA OBRJNI RAZSTAVI V CELJU, 7. II. 1941. (PELIKAN, MNZC)

PREUREJANJE ZUNANJOSTI NARODNEGA DOMA ZA POTREBE OKUPATORSKE UPRAVE, 1941.
(PERISSICH, MNZC)

CELJSKI GASILCI, 1942. (PERŠAK, OKC)

USLUŽBENCI CELJSKE FINANČNE UPRAVE, 15. 5. 1944. (PERISSICH, OKC)

»ŠE NIKOLI NISMO BILI TAKO MLADI, MOČNI, VERNI IN FANATIČNI, KAKOR SMO DANES!«

*»Noch nie waren
wir so jung, stark,
gläubig und
fanatisch, wie wir
es heute sind!«*

POLETNE IGRE NEMŠKE MLADINE, 25.-27. 6. 1943.
(PELIKAN, MNZC)

Z vzpostavitvijo okupacijskega sistema je napočil tudi težko pričakovani trenutek obračuna z nadležno »slovensko« inteligenco (iz Celja in okolice so 16. 4. odgnali prek Maribora v Srbijo kar 40 učiteljev in profesorjev) in obenem trenutek, da spodnještajersko ljudstvo s primernimi sredstvi navdušijo za Veliko Nemčijo in nacizem. Tovrstno navdušenje naj bi predvsem budila Štajerska domovinska zveza (*Steirischer Heimatbund*).

Mariborski list Štajerski Gospodar je obljubljal, da bo nova organizacija omogočala »vsem domačim in z iskrenim domoljubjem prežetim Štajercem, da dajo izraza svoji pripadnosti k domovini, Reichu in Führerju«, in izražal prepričanje v enotnost Štajercev: »Pričakujemo, da ne bo niti enega poštenega Štajerca, ki bi ostal ob strani, temveč bodo vsi brez pridržka vstopili v ŠDZ, kdor ostane izven ŠDZ, se izreka za strahovlado v zadnjih 23 letih«.

Šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither je za zveznega vodjo (*Bundesführer*) ŠDZ postavil avstrijskega nacista Franza Steindla. Sedež zveznega vodstva ŠDZ je bil v Mari-

boru. Novi oblastniki so se pri oblikovanju vodstvene hierarhije zopet naslonili na Kulturbund, organizacijo, ki so jo 11. 5. 1941 z vsemi častmi kot celoto vključili v ŠDZ. ŠDZ je bila mišljena kot vmesna organizacija, ki naj bi ljudstvo vzgojila v nacističnem duhu in mu privzgojila nacistični sistem vrednot, nacionalsocialistično stranko (*NSDAP*; vanjo je bila včlanjena le izredno tanka vodilna plast ŠDZ) pa bi na Spodnjem Štajerskem ustanovili šele čez nekaj let.

Rezultati orientacijskega vpisa v ŠDZ med 17. in 25. majem 1941 so bili izjemni – kar 95 % spodnještajerskega prebivalstva se je odzvalo pozivom Zveznega in drugih vodstev ŠDZ, še bolj pa so se ljudje seveda odzivali na neprikrite grožnje z izgonom, če se s svojim pristopom k ŠDZ ne bi hoteli »*priznati k firerju in rajhu*«.

1. junija 1941 so začele delovati mobilne sprejemne komisije, ki so vse prijavljene temeljito rasno in politično ovrednotile. Komisijo so sestavljali: ljudsko-politični referent (imenoval ga je dr. Helmut Carstanjen, ljudskopolitični referent pri Zveznem vodstvu ŠDZ), rasni preiskovalec (imenoval ga je Rasni in kolonizacijski glavni urad SS) ter vodja krajevne skupine ŠDZ, ki je podal politično oceno kandidata.

Lestvica političnih ocen je imela pet stopenj: A – vodilno nemški, B – nemški, C – ravnodušen, D – nemštvu sovražen, E – nemštvu vodilno sovražen. Največ kandidatov za sprejem je dobilo oceno C.

Rasni pregled je delil ljudi na štiri skupine: prav dobro (I), dobro (II), povprečno (III) in neustrezno (IV).

Skupna ocena se je lahko glasila »*brez pomislekov*« ali »*nepojasnjeno*« (kar je pomenilo odklonitev).

Komisije so na Štajerskem pregledale nad 300.000 ljudi, rasnopolitični pregled pa je uspešno prestalo 287.000 kandidatov (največ je bilo odklonjenih iz rasnih razlogov). 20.000 ljudem so popolnoma onemogočili vpis – šlo je za Jude, Poljude in Rome. Iz političnih razlogov so odklanjali v glavnem slovensko inteligenco (politični oceni D in E).

Vseh komisijsko pregledanih je bilo v celjskem okrožju 115.451, od teh jih je 48 dobilo rasno oceno I, 17.286 II, 85.615 III (74 %) in 12.502 IV. Politično oceno A je dobilo 333 kandidatov, B 7.362, C 102.746 (90 %), D 4.489 in E 521. Ocene za mesto samo se razlikujejo v deležu II. rasne skupine (ta v mestnih KS prevladuje z 52 %), kar priča o subjektivnosti strokovnjakov za rasna vprašanja.

Začasno oziroma stalno članstvo v ŠDZ je tako postalo nov kriterij za razvrščanje spodnještajerskega prebivalstva, ki ga je okupator do tedaj (v skladu z raziskavami SODI) delil na *folksdojčerje* (ti so imeli vsaj enega roditelja nemške narodnosti), *vin-dišarje* (germanizirano prebivalstvo, ki govori »slovenščini podoben« jezik – kriterij je bila raba germanizmov!) in *Slovence* (samo tem so »pripisovali« slovensko narodno zavest).

Z odredbo Zveznega vodstva ŠDZ je bila potrjena teritorialna organizacija ŠDZ v celjskem okrožju – to je bilo razdeljeno na 38 krajevnih skupin (*Ortsgruppe*), 158

celic (*Zelle*) in 687 blokov (*Block*). Mesto samo je bilo razdeljeno na 4 krajevne skupine: Ostrožno (*Forstwald*), Gaberje-Hudinja (*Kötting*), Lisce (*Laisberg*) in Zagrad (*Schlossberg*).

Pravilni orientaciji prebivalstva so služila velika zborovanja, ki jih je ŠDZ organizirala od maja 1941 do marca 1945. Na njih so ljudje dobili »pravilne informacije« o dogajanju doma in po svetu. Tovrstne prireditve so bile organizirane na vseh nivojih – od celotnega okrožja (t. i. »okrožni dnevi« so potekali poleti 1942), krajevne skupine pa vse do posameznega obrata, šole ali vasi. Kljub intenzivni propagandi in vsepovsod navzoči nacistični ikonografiji pa si je ljudstvo sliko o dejanskih ciljih in obrazu nacizma izoblikovalo samo – ob nečloveškem in neizzvanem terorju okupatorja nad poštenimi someščani, množičnih izselitvah, streljanju talcev ter doslednem preganjanju vsega, kar je bilo slovensko.

Mesto Celje je imelo pred drugo svetovno vojno zelo razvejeno šolstvo, saj je imelo državno realno gimnazijo, dve državni meščanski šoli, dvorazredno trgovsko šolo, tri državne osnovne šole, rudarsko šolo itd. Z okupacijo se je ta pestrost končala.

Rekrutiranje nemškega učiteljstva za poučevanje na Spodnjem Štajerskem je potekalo preko organizacije »*Ehrendienst im Unterland*«, ki je poskrbela za kadrovske izpopolnitev treh v začetku aprila 1941 ustanovljenih akcijskih skupin za prevzem šolskega sistema na Spodnjem Štajerskem. V prvi skupini je na Spodnje Štajersko prišlo 15 šolskih nadzornikov. Prihodu prve skupine so sledile aretacije in izgoni slovenskega učiteljstva, s čimer so pridobili »prosta delovna mesta« za zaposlitev drugih dveh skupin; v drugi skupini je bilo 15 učiteljev, ki naj bi organizirali šolstvo po posameznih občinah, v tretji pa učitelji za posamezne šole.

Najprej so pritegnili v šolo 10- do 14-letnike. Poleg izšolanih učiteljev so pogosto poučevali tudi pomanjkljivo usposobljeni 17- in 18-letniki (učiteljiščniki; ti so tudi vodili delo DJ), ki se seveda niso trudili s prevajanjem razlage iz nemškega v slovenski jezik. V Celju je delovala le šola v Gregorčičevi ulici, druge pa je zasedla vojska. V to edino delujočo šolo na vsem območju mesta je po Roševih podatkih hodilo 2600 otrok. Zaradi neznosne prenapoljenosti je pouk potekal v treh turnusih po dve ali tri ure dnevno, sčasoma pa so imeli nekateri razredi pouk le še dvakrat ali trikrat tedensko. Končni uspeh v osnovni šoli je bil zelo slab – pogosto se je dogajalo, da je izdelalo le po 30 % učencev. Temu se glede na potek dela v šoli ne gre čuditi. Pouk so vedno znova prekinjale različne svečanosti DJ, vaje protiletalske obrambe (ki so se leta 1944 začele spreminjati v resničnost) in drugi »izvenšolski« dogodki (med posebno slaboumne prireditve, ki si jih je privoščilo okupatorsko učiteljstvo, sodi nedvomno »ogled izpostavljenih banditov« pred tedanjo Okrožno hišo (Narodnim domom oziroma mestno kasarno) leta 1942.

Dokončen polom nacistične vizije šolske reforme na Spodnjem Štajerskem je bil gotovo odziv ob vpisu novincev poleti 1944 (15./16. 6. 1944), ko se je v mestu v osnovno šolo vpisalo le 34 dečkov, kar je predstavljalo komaj tretjino vseh novih

prvošolcev. Nič bolje ni bilo na višjem nivoju. Gimnazijo so preimenovali v državno višjo šolo, njeni nemško opredeljeni dijaki – teh je bilo 60 – pa so se morali vključiti v »preusmeritveni tečaj za Nemce« (*Umleitungskurs für Volksdeutsche*), ki naj bi jih pripravil na nadaljevanje šolanja na kateri izmed visokošolskih institucij v rajhu. Slovenskim dijakom so bili na voljo »tečaji«, ki so bili sestavljeni iz telovadbe, petja in nemščine. Nov pristop okupacijskih oblasti k vzgoji in izobraževanju se je manifestiral že julija 1941 pri sprejemnih izpitih, ko je gimnazijsko vodstvo (ravnatelj je bil dr. Schneehen) pazilo pri kandidatih predvsem na rabo nemščine (nemška pisava primka), pri Slovencih pa so za vpis zahtevali tudi priporočilo krajevnega organa ŠDZ. Rdeča izkaznica ŠDZ, ki je izpričevala nemško poreklo ali pa vsaj najvišjo stopnjo lojalnosti Spodnještajerca, je seveda otroku imetnika omogočila neoviran vpis.

Vojaške operacije aprila 1941 niso prizadele gospodarstva v celjskem okraju. Edini vpliv na morebitno manjšo produktivnost je imelo pomanjkanje surovin in delovne sile, ki je bila mobilizirana v jugoslovansko vojsko, ni pa bilo nobenih rušenj. 10. oktobra 1941 so Nemci opravili splošen popis obratov v celi Spodnji Štajerski in nato izdelali ustrezne kartoteke. Meja med velikimi in malimi obrati je bila 20 zaposlenih. V mestu Celje so popisali 22 velikih obratov z 2912 zaposlenimi, med katerimi jih je bilo 14 industrijskih (2596 zaposlenih), 4 trgovski (180 zaposlenih), 3 rokodelski (91 zaposlenih) in 1 koncesijski (45 zaposlenih). Pri industrijskih obratih so bili trije kovinski (1790 zaposlenih), 2 kemijska (168 zaposlenih), tekstilni (132 zaposlenih), gradbeni (129 zaposlenih) itd. T. i. malih obratov so v mestu Celje popisali 921 s 1609 zaposlenimi. Največ – kar 496 z 810 zaposlenimi – je bilo rokodelskih, 234 koncesijskih (377 zaposlenih), 179 trgovskih (367 zaposlenih), 2 javna (23 zaposlenih) in 10 drugih (32 zaposlenih). Med rokodelci je bilo največ krojačev (100), čevljarjev (58), mizarjev (34), mesarjev (30), šivilj (29) itd. V ohranjenem seznamu 24-ih industrijskih obratov v mestu Celje so po številu zaposlenih izstopale Westnova tovarna emajlirane posode (1358 zaposlenih), Cinkarna (380 zaposlenih) in Unger-Ullmannova opekarna (226 zaposlenih), med veletrgovskimi podjetji pa Rakuscheva trgovina z železnino (108 zaposlenih). Med 12 oborožitvenimi obrati v Spodnji Štajerski z 8242 zaposlenimi so bili tudi štirje iz Celja in okolice z 2498 zaposlenimi, in to Westnova tovarna emajlirane posode (2083 zaposlenih), železarna v Štorah (350 zaposlenih), Rebekova tovarna voz in ključavničarstvo (56 zaposlenih) in Javorškova tovarna fine mehanike (9 zaposlenih). Izdelovali so predmete za nemško vojsko in bili podrejeni oborožitveni inšpekciji pri poveljstvu 18. vojnega okrožja v Salzburgu, nad katero je kasneje prevzelo pristojnost Speerovo ministrstvo za oborožitev in vojno proizvodnjo. Westnova tovarna je npr. izdelovala stabilizatorje za letalske bombe, morske mine, oklepne plašče, razno posodo itd. ter popravljala letalske dele.

Zaposlitev v katerem izmed navedenih pomembnih obratov je sprva pomenila tudi možnost izognitve vpoklicu v vermanshaft ali vojsko, proti koncu vojne pa tovrstnih olajšav ni bilo več.

NEMŠKA MLADINA

ŠDZ je s svojimi številnimi uradi posegla na praktično vsa področja življenja in dela civilnega prebivalstva – skrbela je za matere in otroke, organizirala otroško varstvo, šolstvo, jezikovne tečaje (ena od prednostnih nalog Spodnještajercev je »morala« biti čimprejšnja aktivna uporaba jezika »nove domovine«), skrbela je za gospodinjski pouk, obrambno in predvojaško vzgojo ter tisto malo šolstva, kolikor ga je okupator ob okupaciji še pustil in bil sposoben voditi s tujimi, pogosto slabo in nezadostno izobraženimi učnimi močmi. Otrokom in mladini je bila namenjena organizacija Nemška mladina (*Deutsche Jugend*; DJ), ki je vključevala mlade med 10. in 18. (fantje) oziroma 21. letom (dekleta). Program organizacije je temeljil na nacionalsocialističnem svetovnem nazoru in vojaško obarvanem telovadnem drilu. Fante so skušali s predvojaško in tehnično vzgojo (modelarstvom, radioamaterstvom, motoroznanstvom) navdušiti za odhod v vojsko, dekleta pa so v najstarejši kategoriji seznanjali tudi z gospodinjstvom ter nego in vzgojo otrok. Dejavnosti Nemške mladine so se tesno povezovale s šolo, učitelji pa so bili v svojem prostem času dolžni prevzeti tudi vodenje mladinskih enot. Nemška mladina se je dejavno vključevala v politično življenje krajevnih skupin ŠDZ – otroke so pripravljali na različne nastope v okviru ŠDZ, zaposlovali so jih kot nabiralce prispevkov za Zimsko pomoč in pomočnike pri raznih večjih zbiralnih akcijah. Pregledni nastopi članstva NM so bili del proslavljanja »okrožnih dni« oziroma »dni krajevnih skupin«; člani NM so se ponavadi predstavili na »jutranjih svečanostih«

(*Morgenfeier*), kjer so nastopali s telovadnimi in pevskimi točkami. Vsako leto so organizirali tudi poletne in zimske športne igre NM.

NEMŠKA MLADINA PARADIRA PO CELJSKIH ULICAH, 1941. (PELIKAN, MNZC)

SEPP JELLENZ - VODJA NEMŠKE MLADINE V CELJU, 1941. (PERISSICH, MNZC)

NEMŠKA DEKLETA, 1941. (ALBUM DRUŽINE PAIDASCH, PMC)

HELMUT SKOBERNE, POTOMEC ZNANE
CELJSKE NEMŠKE DRUŽINE V UNIFORMI.
(ALBUM DRUŽINE PAIDASCH, PMC)

JUTRANJA SVEČANOST (MORGENFEIER) NEMŠKE MLADINE, 1941. (PELIKAN, MNZC)

MED POLIGONOM IN STRELIŠČEM, POLETNE IGRE NEMŠKE MLADINE, 25.-27. 6. 1943. (PELIKAN, MNZC)

SMUČARSKO TEKMOVANJE NEMŠKE MLADINE, 22. I. 1942. (PELIKAN, MNZC)

ŠTAFETNI TEK PO CELJSKIH ULICAH, 15. 3. 1942. (PELIKAN, MNZC)

VERMANŠAFT

Moške člane ŠDZ med 18. in 45. letom starosti so vključevali v vermanšaft (*Wehrmannschaft; WM*), pomožno vojaško-policijsko formacijo, ki jo je okupator uporabljal zlasti za obhodno-stražarsko službo in podporo širše zastavljenim akcijam preganjanja partizanskih enot. »Pokroviteljstvo« nad vermanšaftom je imela *SA Gruppe Südmark*. Častniki so bili nemški in avstrijski esajevci. Osnovne enote vermanšafta so bile čete (*Sturm*), ki so hkrati predstavljale oboroženo enoto vermanšafta neke krajevne skupine, sestavljalo pa jih je 150 do 200 mož. Na nivoju okrožja so bili organizirani polki (*Standarte*) – za celjsko okrožje polka Celje-zahod (*WM Standarte Cilli-West*; vključeval je 56 čet) in Celje-vzhod (*WM Standarte Cilli-Ost*; vključeval je 43 čet). Pripadnike vermanšafta so vključevali v osnovno vojaško urjenje (pridobivanje vzdržljivosti, premagovanje ovir na bojišču, streljanje, taktika), svetovnonazorski in jezikovni pouk (tečajje nemščine).

Prva javna predstavitev celjskih vermanov je bila 3. 8. 1941 na Skalni kleti, na njej pa je nastopilo 132 vojakov in častnikov, ki so se pomerili v petju, ekserciranju, telovadbi in premagovanju zaprek. Celjski vermani so svoje delo predstavili spet 6. in 7. junija 1942, ko je nastopilo kar 1.500 mož, pripadniki obeh celjskih polkov pa so se vključili tudi v tekmovanje za značko SA (ocenjevali so telesno vzdržljivost in svetovnonazorsko vzgojo). Zanimivo je, da Dorfmeister sprva ni dovoljeval uporabe enot vermanšafta v bojih z narodnoosvobodilno vojsko – vermani naj bi se omejevali zgolj na ob-

veščevalno in diverzantsko dejavnost –, vendar je moral popustiti pod pritiskom komandanta *SIPO* (varnostne policije) *Alpenland*. Podobno je menil tudi Franz Steindl, ki je konec leta 1943 zagotavljal, da so vermanšaft prisilile v boj »banditske akcije«, sicer pa je bil namenjen le za svetovnonazorsko in obrambno vzgojo. Kot primer »vzornega sodelovanja« žandarjev in vermanov so 22. 6. 1942 ustanovili samozaščitne oddelke (*Selbstschutz*), Dorfmeister pa je oktobra 1942 skupaj z vodji vermanšafta na »ogroženih« področjih (šlo je za območja, ki so jih pogosto obiskovali partizani) načrtoval deželno stražo (*Landwacht*), ki naj bi policiji pomagala pri kontroliranju terena, lovila ubežne vojne ujetnike ter oprezala za partizani. V deželno stražo so hoteli vključiti moške med 18. in 55. letom (tudi začasno nesposobne za vermanšaft), ki naj bi patrolirali med 18. uro zvečer in 5. uro zjutraj. Zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl je imel o zagrizenosti in zavzetosti Spodnještajercev za vstop v vermanšaft visoko mnenje, saj je ob otvoritvi nove sezone urjenja vermanskih enot v Mariboru napovedal, da bodo vojaškega urjenja do leta 1944 deležni prav vsi Spodnještajerci, ob tem pa se pohvalil: »*Še nikoli nismo bili tako mladi, močni, verni in fanatični, kakor smo danes!*«

Mogoče je res, da so si v vodstvu ŠDZ predstavljali vermanšaft zgolj kot še eno izmed političnih šol, kaj kmalu pa so jih »razmere na terenu« prisilile v popolnoma drugačno uporabo vermanov. Kljub posameznim pohvalam s strani policijskih in esesovskih častnikov, ki so z vermani sodelovali v boju, pa ostaja splošna sli-

ka precej manj bleščeča. Pripadnike vermanšaf-
ta so lahko vojaške in policijske enote uspešno
uporabljale le za različne zaledne in stražarske
naloge (varovanje skladišč ali uradov ŠDZ na
podeželju), bojne akcije pa so se kljub napihnje-
ni propagandi končale ponavadi s precejšnjim
»primanjkljajem« vermanov. Jeseni 1944 je
okupatorska uprava presadila na Štajersko tudi
najnovejši Hitlerjev adut - *Volkssturm* (»ljud-
ski napad«), ki je bil za Nemčijo ustanovljen
25. 9. 1944, za Spodnjo Štajersko pa mesec dni
kasneje. V folksšturm so bili vključeni moški
med 16. in 60. letom (šlo je predvsem za dotlej
neangažirane - omejeno sposobne, starejše ali
premlade za nabor), do njegove ustanovitve pa
je prišlo v trenutku, ko se je fronta že nevarno
približala rajhovskim mejam in je tudi največ-
jim zasleplencem postalo jasno, da gre za živ-
ljenje ali smrt.

PRVI JAVNI NASTOP VERMANOV V CELJU, 3. 8. 1941. (PELIKAN, MNZC)

VERMANI NA OKROŽNEM DNEVU, 29., 30. 8. 1942. (PELIKAN, MNZC)

PRED TEKMOVANJEM VERMANSKIH KOLESARSKIH PATRULJ NA OKROŽNEM DNEVU, 29., 30. 8. 1942.
(PELIKAN, MNZC)

POGREBNI SPREVOD ZA PADLIMI VERMANI, 20. 6. 1942. (PELIKAN, MNZC)

NA DOMAČI FRONTI

Funkcionarji ŠDZ so bili prisotni vsepovsod – ljudi so »usmerjali« doma, vplivali nanje v šoli, v tovarnah in uradih, organizacija pa se je z veseljem pokazala tudi na ulicah, trgih in drugih zbirališčih. Urada, ki sta bila znotraj ŠDZ zadolžena za dobrodelnost in pozitivno publiciteto ŠDZ, sta bila Urad za ljudsko blaginjo (ULB) in Urad za ženske (UŽ). ULB se je izkazal zlasti z razdeljevanjem toplih obrokov otrokom, odpiranjem vrtcev in organiziranjem otroškega varstva, v sodelovanju z UŽ pa je oskrboval ranjene pripadnike nemške vojske in številne transporte vojske skozi Celje. Ženske celjskega okrožja so svoje obiske v bolnišnicah (Novo Celje, Celje) ter okrevališčih (Dobrna, Rimske Toplice) planirale vnaprej, tako da je vsakomesečne obiske teh inštitucij izmenoma pripravljalo pet KS ŠDZ, obiske v celjski bolnišnici pa so dvakrat tedensko organizirale štiri mestne KS. Kljub volonterskemu angažmaju pripadnic organiziranega celjskega ženstva pa tovrstna dejavnost ni bila poceni. Vso vojno so po cestah zvončkljale pušice nabirk za Zimsko pomoč, prirejali so koncerte in »vesele večere« za vojake na fronti, zbirali zanje topla oblačila, smuči in priboljške (cigarete, sladkarije).

Spodnještajerci so spomladi 1941 postali del nove družbe, ki so se ji morali čimprej prilagoditi. Vsak na svojem mestu – na kmetiji, v delavnici, tovarni, uradu ali doma je moral dihati in živeti s prizadevanji domovine za zmago na vseh številnih frontah. Vsako malodušje, neposlusnost ali celo odkrit odpor so bili najstrožje kaznovani.

NEMŠKI VOJAKI PRAZNUJEJO V CELJU BOŽIČ, 1941. (PELIKAN, MNZC)

NEMŠKA MLADINA ZBIRA SMUČI ZA VOJAKE NA FRONTI, 9. I. 1942. (PELIKAN, MNZC)

IZDELOVANJE OBLAČIL IZ KRZNA IN VOLNE ZA »ZIMSKO POMOČ«, ZIMA 41-42. (PELIKAN, MNZC)

ŠEF CIVILNE UPRAVE UIBERREITHER V CELJSKI BOLNIŠNICI, 1944.
(PERISSICH, UNTERSTEIRISCHER KALENDER 1944)

KONCERT V OKVIRU »ZIMSKE POMOČI«, 31. I. 1942. (PELIKAN, MNZC)

ŠOLSTVO IN VZGOJA

Sam Uiberreither je z navodili 23. 11. 1943 reguliral pravico do šolanja za posamezne kategorije spodnještajerskega prebivalstva. Nemškimi državljanom so bila brez ovir odprta vsa vrata izobraževalnih ustanov od osnovne šole do univerze. Državljeni na preklic, v to skupino je sodila večina spodnještajerskega prebivalstva, so morali obiskovati osnovno šolo, dovoljen jim je bil vpis v poklicne šole, na meščansko ali drugo srednjo šolo pa so se lahko vpisali le tedaj, če so bili rasnopolitično ustrezni. Skoraj popolnoma so jim bila zaprta vrata na učiteljskih, saj so le na mariborskem izjemoma sprejemali tudi državljane na preklic. Zaščitenci (ljudje, ki niso imeli nemškega državljanstva ali državljanstva na preklic in z njim povezanih ugodnosti, okupator pa je kljub temu lahko izkoriščal njihovo delovno silo) so že med okupacijo okušali blaženost nevednosti, ki jo je nacizem obljubljal vsem Spodnještajercem – razen osnovne so jim bile nedosegljive praktično vse šole (»če je bil prostor«, so se lahko vpisali na kakšno poklicno šolo).

Na delo Urada za šolstvo ŠDZ ter na uspešnost ponemčenja šolskega sistema na Spodnjem Štajerskem so bili ponosni tudi v Zveznem vodstvu ŠDZ. Zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl je o štajerskem šolskem sistemu, ki ga je sestavljalo 367 osnovnih ter 23 meščanskih šol s skupno 2133 razredi, 991 učitelji in 92.362 učenci (s kmetijskimi in poklicnimi šolami je število učencev naraslo na 130.000), dejal: »Vse te šole so utrdbe našega političnega hotenja in poroki uresničitve naših namenov glede jezika (ponemčenja, op. p.). Organizatorji

Nemške mladine in ŠDZ, kamor so vključeni vsi fantje med 10. in 18. letom ter dekleta med 10. in 21. letom, podpirajo, širijo in poglobljajo to delo šole.«

CELJSKA PORODNIŠNICA, 1943. (PERŠAK, OKC)

OTROŠKI VRTEC, 1943. (PERISSICH, UNTERSTEIRISCHER KALENDER 1943)

OTROŠKA SKUPINA V MESTNEM PARKU, 1943. (PELIKAN, MNZC)

STARŠEVSKI VEČER, 1942. (PELIKAN, MNZC)

POUK LEPOPISJA IN KROJENJA NA VAJENIŠKI ŠOLI, 1941. (PERISSICH, MNZC)

ÜBERREITHER MED OTROKI NA STAREM GRADU, 1944. (PELIKAN, UNTERSTEIRISCHER KALENDER 1944)

PODELITEV DIPLOM VAJENCEM, JESEN 1943. (PELIKAN, MNZC)

POLITIZACIJA GOSPODARSTVA

Zlasti največji zaposlovalci so morali poskrbeti tudi za primerno ideološko vzgojo svojih delavcev – z njo se je ukvarjal Delovno-politični urad ŠDZ (*Arbeitspolitisches Amt*). Imenovanje poverjenika DPU je bilo obvezno v vseh podjetjih z več kot 5 zaposlenimi, ta poverjenik pa je odgovarjal za »*usmerjanje politične volje ljudi*« (skrbel je za informiranje, propagando in prirejanje sestankov ter dajal pobude delodajalcu v zvezi z izboljšanjem pogojev dela in dvigom produktivnosti). Pri večjih podjetjih (z več kot 20 zaposlenimi) so v določenih primerih v okviru podjetja imenovali tudi predstavnico za ženske in poverjenika ali poverjenico za mladi- no (pogoj za eno in drugo je bil vsaj 10 žensk ali članov DJ v podjetju). Za največja podjetja so predvideli celo »organizacijske bloke« (15–20 zaposlenih) in »celice« (60–160 zaposlenih), ki bi imeli svoje poverjenike, podrejene »glavnemu« poverjeniku DPU v podjetju.

VODILNI CELJSKI INDUSTRIALEC MAX ADOLF WESTEN MED DORFMEISTROM IN PAIDASCHEM, 1942.
(PELIKAN, MNZC)

POLITIČNO ZBOROVANJE V CELJSKI TKALNICI. (PELIKAN, MNZC)

POLITIČNO ZBOROVANJE V CELJSKI (NEKDAJ MOHORJEVI) TISKARNI. (PELIKAN, MNZC)

POLITIČNO ZBOROVANJE V TRGOVINI RAKUSCH, 1941. (PERŠAK, OKC)

KMETIJSTVO

Propagandisti okupacijske oblasti so pogosto tožili nad »razsežno balkanizacijo Spodnje Štajerske med vojnama«, ko je celjsko okrožje (v Avstro-Ogrski še izvoznik hrane) zdrsnilo na raven komaj 20 % pokrivanja lastnih potreb po hrani. To vsesplošno gospodarsko mrtvilo (spričo prevladujočega deleža kmetov se je najbolj manifestiralo v kmetijstvu) je bilo po njihovem mnenju vzrok družbene apatije in apolitičnosti spodnještajerskega prebivalstva.

Spomladi 1941 je bilo v celjskem okraju 34.085 ha obdelovalne zemlje, 28.627 ha gozdov in 1735 ha drugih površin. 20 % naj bi bilo zelo dobrih, 40 % dobrih, 25 % srednje dobrih in 15 % slabih njivskih površin, zaradi česar naj bi bile talne razmere v tem okraju bistveno boljše kot v drugih okrajih Spodnje Štajerske. Ugodne so bile tudi razmere v živinoreji. Med 8177 posestmi je bilo največ (2931) takih z manj kot 2 ha velikosti, skoraj toliko (2923) v velikosti od 5 do 10 ha in razmeroma malo (16) veleposesti z več kot 100 ha velikosti.

Ideologi ŠDZ so kmetstvu kot prevladujočemu stanu spodnještajerskega prebivalstva že od začetka namenjali posebno pozornost. Poleg splošnih zborovanj so se voditelji ŠDZ vsaj z dvema večjima (dokumentiranima) sklopoma zborovanj obrnili izključno na spodnještajersko kmetstvo. Prvi val posebnih zborovanj za kmete so izvedli med 4. in 18. 12. 1941, drugega pa med 18. 3. in 2. 4. 1944. Organizatorji teh zborovanj so predvsem apelirali na povečanje pridelave ter modernizacijo kmetovanja. Vojna in z njo povezano pomanjkanje (le-to je bilo v rajhu neprimerno hujše kot pri nas) sta oku-

pacijske oblasti prisilila, da so svoje govorance podkrepile z dejanji. Urad za kmete (UK) pri ŠDZ je v tem času predvsem skrbel za organiziranje strojnih skupnosti ter izgradnjo silosov.

Razen skrbi za mehanizacijo so se sodelavci UK posvečali tudi poklicnemu in strokovnemu usposabljanju kmetstva. Celjski UK je pozimi 1943/44 organiziral 60 predavanj o umnem kmetovanju, ki jih je obiskalo okrog 10.000 kmetov, predavanja pa so popestrili z učnimi filmi. V »dopolnilno šolanje« sta se vključila tudi Štajerski Gospodar in Marburger Zeitung, ki sta redno objavljala kmetijske nasvete in reportaže na to temo, pogoste pa so bile tudi raznovrstne kmetijske razstave in različna praznovanja (žetvene svečanosti – *Erntefest* ipd.), ki naj bi kmetstvu na »nevsiljiv« način približala nacistično pojmovanje povezave med »staronemško« kmečko starožitnostjo ter nacističnimi vrednotami.

PRIKAZ UPORABE TRAKTORJEV V OKVIRU KMETIJSKE RAZSTAVE, 28. 6. 1942. (PELIKAN, MNZC)

KMETIJSKA RAZSTAVA, 28. 6. 1942. (PELIKAN, MNZC)

ŽETVENA SVEČANOST (ERNTEFEST) Z RAZSTAVO PRIDELKOV, JESEN 1943. (PELIKAN, MNZC)

KMEČKA POVORKA V OKVIRU ŽETVENE SVEČANOSTI, JESEN 1943. (PELIKAN, MNZC)

PRAZNOVANJA

Množična zborovanja in praznovanja so predstavljala eno pomembnejših oblik komunikacije organizacije ŠDZ oz. njegovega vodstva z njenim članstvom. V štirih letih svojega obstoja je ŠDZ pripravila na tisoče zborovanj, od celičnih do okrožnih, na katerih je kot glavni govornik pogosto nastopal tudi sam okrožni vodja ŠDZ Dorfmeister. Najpomembnejši so bili seveda t.i. okrožni dnevi, ki naj bi še posebej utrjevali povezanost ljudi tako z novo teritorialno ureditvijo kot z nemško državo nasploh. V Celju so okrožni dan izvedli 29. in 30. avgusta 1942. Ob tem organiziranih prireditvah naj bi se po pisanju Štajerskega gospodarja udeležilo na »tisoče in tisoče ljudi«, medtem ko se je na zaključnem nedeljskem »velezborovanju« na Starem gradu, kar »22.000 rok dvignilo k nemškemu pozdravu in počastitvi Führerja«. Že priprave na prireditve, ki jih je vodil sam Dorfmeister, so »mesto Cilli spremenile v morje zastav in zelenja« spekter dogodkov pa je bil sila barvit in pester. Od razstave društva štajerskih umetnikov, razstave delovanja ŠDZ (od žena, mladine in raznih uradov do vermanske razstave zaplenjenega partizanskega orožja), delovnih sej funkcionarjev, uličnih pevskih koncertov ter sobotnega slavnostnega koncerta v gledališki dvorani. Seveda ni manjkala niti nedeljska budnica, slovesnost pa se je zaključila z različnimi športnimi prireditvami, ki so jih pripravile Nemška mladina in celjska ter druga okrožna športna društva.

Spričo postopnega preobrata na bojiščih, okrožnih dni niso več organizirali. Namesto njih so vse do konca vojne raje prirejali dne-

ve krajevnih skupin in ostale, po vsebini in obsegu precej skromnejše manifestacije ŠDZ. Tudi upad ljudskega navdušenja nad tovrstnim »druženjem« je bil vse očitnejši, kar ni ušlo niti celjskemu županu Himmerju, ki v svojem poročilu Dorfmeistru konec leta 1943 omenja topost in brezbriznost ljudi ob poslušanju vedno istih govorov.

Ob proslavah, namenjenih celotnemu prebivalstvu, je ŠDZ pripravljala tudi bolj »specializirane« in posameznim družbenim slojem namenjene prireditve. Kmečkemu prebivalstvu so bili ob raznih kmetijskih razstavah namenjeni predvsem t.i. prazniki žetve in spravljanja pridelkov (Ernte Fest), za delavce pa je bil seveda najbolj primeren 1. maj, ki so ga praznovali z vsem bliščem. Nacionalsocializem se je namreč razglašal za največjega zaščitnika delavcev, svojo socialistično komponento pa izpostavljal predvsem v okviru boja proti boljšeizmu.

OKROŽNI DAN, 29., 30. 8. 1942. (PELIKAN, MNZC)

NASTOP BOBNARJEV IN FANFAR NEMŠKE MLADINE NA OKROŽNEM DNEVU, 29., 30. 8. 1942.
(PELIKAN, MNZC)

NASTOP STAREJŠIH ČLANIC NEMŠKE MLADINE NA OKROŽNEM DNEVU, 29., 30. 8. 1942. (PELIKAN, MNZC)

JUTRANJA SVEČANOST NA STAREM GRADU V OKVIRU OKROŽNEGA DNE,
29., 30. 8. 1942. (PELIKAN, MNZC)

POSTAVLJANJE MLAJA NA ZELEDEM TRAVNIKU OB VOGLAJNI, I. 5. 1942. (PELIKAN, MNZC)

POSTAVLJANJE MLAJA PRED PROTHASIJEVIM DVORCEM IN NARODNIM DOMOM, I. 5. 1942. (PELIKAN, MNZC)

PRVOMAJSKO ZBOROVANJE, 1942. (PELIKAN, MNZC)

DELOVNA IN VOJAŠKA OBVEZNOST

Nemški okupator je v nasprotju s takratnim vojnim pravom na slovenskem okupiranem ozemlju, ki nikoli ni bilo formalnopravno priključeno tretjemu rajhu, za nedoločen čas uvedel posamezne zakone, odredbe in odloke, ki so tukajšnje prebivalstvo obravnavali na podoben ali enak način kot prebivalce rajha. Mednje sodijo tudi odredbe o obvezni uniformirani državni delovni službi (*Reichsarbeitsdienst; RAD*) ter vojaški obveznosti (*Wehrpflicht*). Razlogi za mobilizacijo so se poleg osnovnega, se pravi pridobivanja novih vojakov, skrivali tudi v ponemčevalnih načrtih. Okupacijske oblasti so namreč predvidevale, da bo vpoklicane Slovence lažje ponemčiti, nenazadnje pa na ta način tudi popolnoma onemogočiti njihov odhod v partizane.

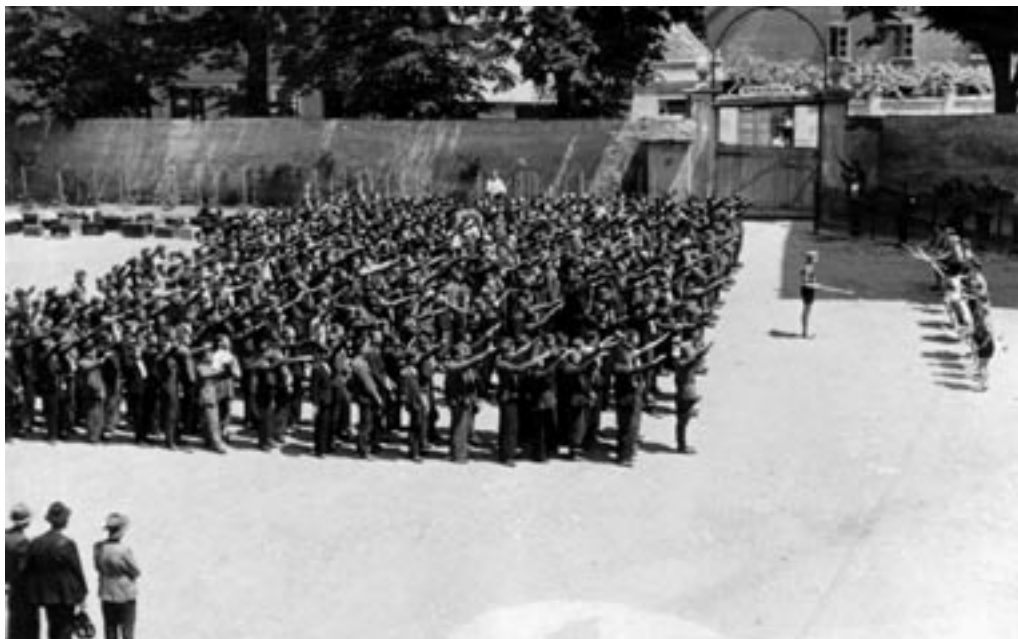
Načrti za mobilizacijo so obstajali že leta 1941, do njenega izvajanja pa je prišlo spomladi 1942. Konec marca tega leta je šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence na Spodnjem Štajerskem, s čimer je vojaško obveznost na slovenskem Štajerskem, izenačil s tisto na avstrijskem Štajerskem. Dva dni pozneje je izšel še razglas o popisu vseh moških, rojenih v letih 1923 in 1924, za državno delovno službo in vojsko ter žensk istih letnikov za državno delovno službo. Vsak za delo sposoben mladenič in mladenka sta bila tako zavezana prebiti pol leta v uniformiranih ter po vojaško organiziranih enotah državne delovne službe, fantje pa so po poteku le-te bili predvideni za vpoklic v nemško vojsko. Posebej je bila določena delo-

vna obveznost za slovenske mladeniče, ki so sodili v kategorijo zaščitencev in za vojsko niso bili predvideni, prav tako pa popis ni veljal na (nemškem) naselitvenem območju brežiškega in trboveljskega okrožja. Ob že omenjenih letnikih 1923 in 1924 je okupator popisal še vse ostale letnike od 1908 do 1929 ter glede na vse omenjene omejitve lahko leta 1942 računal na slabih 67.000 potencialnih kandidatov za mobilizacijo v nemško vojsko na celotnem območju okupirane slovenske Štajerske. Dober odziv na mobilizacijo si je okupator tudi to pot zagotovil z zagroženimi povračilnimi ukrepi za tiste, ki se na mobilizacijo ne bi odzvali: fantje bi izgubili domovinsko pravico na Spodnjem Štajerskem, njihovi starši pa bi bili izključeni iz Štajerske domovinske zveze, odpeljani v koncentracijska taborišča ali celo ustreljeni. Prvi vpoklici so se začeli julija 1942 – letnik 1923 so poslali naravnost v vojsko, letnik 1924 pa najprej v RAD.

Po različnih kriterijih ter približnih izračunih na podlagi obstoječih, a nepopolnih seznamov se ocenjuje, da je bilo iz slovenske Štajerske skupaj mobiliziranih 28.000 fantov in mož, od katerih jih je na bojiščih padlo približno 7.000. Na podoben način se ocenjuje, da je bilo na omenjenem širšem celjskem območju skupno mobiliziranih nekaj manj kot 5000 mož, od katerih jih je padlo okrog 670.

ODHOD ŽENA V DRŽAVNO DELOVNO SLUŽBO, 1942. (PELIKAN, MNZC)

ZBOR NABORNIKOV V MESTNI KASARNI, 23. 7. 1943. (PELIKAN, MNZC)

ODHOD MOŠKIH V DRŽAVNO DELOVNO SLUŽBO IN NEMŠKO VOJSKO, 23. 7. 1942. (PELIKAN, MNZC)

ODHOD MOŠKIH V DRŽAVNO DELOVNO SLUŽBO IN NEMŠKO VOJSKO, 23. 7. 1942. (PELIKAN, MNZC)

OBVEZNIKI DRŽAVNE DELOVNE SLUŽBE PRED VKRANJEM NA VLAČ, FEBRUAR 1943. (PELIKAN, MNZC)

»NA SMRT OBSOJENI«

*»Zum Tode
verurteilt«*

STRELJANJE TALCEV, 22. 7. 1942. (MNZC)

Nasilje, ki ga je nemški okupator izvajal nad prebivalstvom na področju Celja, predstavlja sestavni del raznarodovalnih načrtov in brutalnega zatiranja uporniškega in osvobodilnega gibanja, ki so od vsega začetka spremljali nacistično in fašistično okupacijo Slovenije.

Že po nekaj dneh okupacije, natančneje 14. aprila 1941, je bila na okupiranem ozemlju Spodnje Štajerske vzpostavljena civilna zasedbena uprava pod vodstvom dr. Siegfrieda Uiberreitherja, ki naj bi delovala do predvidene formalnopravne priključitve dežele k Tretjemu rajhu. Istega dne je na okupirano ozemlje prišla tudi tajna državna policija oziroma zloglasni Gestapo, saj je bil v Mariboru ustanovljen urad policije in varnostne službe. Komandant urada, znotraj katerega je Gestapo deloval, je postal dotedanji vodja graškega odseka varnostne službe, nekdanji »Hitlerjev paznik« esesovski polkovnik Otto Lurker, ena od njegovih pomembnejših izpostav pa je začela delovati tudi v Celju. Nacistični upravni in policijski aparat je na podlagi pripravljenih načrtov in smernic tako rekoč nemudoma začel izvajati raznarodovalne ukrepe, katerih osnovni namen je bil popolna germanizacija in nacifikaci-

ja dežele ter njenega prebivalstva. Ob rasnih pregledih in kategorizaciji prebivalstva, ustanovitvi Štajerske domovinske zveze, razpustitvi slovenskih društev, organizacij in združenj, uničevanju slovenske kulture in šolstva, spreminjanju zunanjega videza dežele ipd. so že v prvih dneh okupacije začeli obračunavati z delom prebivalstva, ki je po predvidevanjih predstavljal največjo oviro tovrstnemu raznarodovanju. Temeljni načrt za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je namreč, ob nemški kolonizaciji ter popolnem ponemčenju preostalih Slovencev, predvideval predvsem izgon velikega dela narodno zavednih Slovencev in protifašistov, predvsem priseljencev, izobražencev, duhovnikov in drugih kulturno in gospodarsko močnejših slojev slovenske družbe, katerih imetje je bilo predvideno za utrjevanje nemštva v zasedeni deželi. Osnovne smernice za množičen izgon Slovencev, v katerih so bile določene kategorije prebivalstva, ki ga je treba izseliti, je predpisal sam državni vodja SS Heinrich Himmler. 18. aprila 1941 je te smernice sporočil na svojem tajnem obisku v Mariboru, za njihovo izvedbo na Spodnjem Štajerskem pa sta bila v Mariboru ustanovljena t. i. preseljevalni štab pod vodstvom samega Lurkerja ter t.i. Urad za utrjevanje nemštva, katerega temeljna naloga je bilo vsaj v začetku upravljanje z zaplenjenim premoženjem ter naseljevanje Nemcev.

Natančna števila vseh aretiranih Celjanov v prvem mesecu okupacije sicer ni mogoče ugotoviti, a že 29. aprila 1941 je na razgovorih na mestnem magistratu politični komisar Velikega Celja Anton Dorfmeister izjavil, da je akcija aretacij v mestu zajela približno 300 oseb, v okolici pa 250. Aretirance iz Celja in drugih bližnjih krajev so najprej zaprli v celjsko mestno kasarno in kapucinski samostan, nato pa jih večje število preselili v Stari pisker, kamor so že od 22. aprila naprej zapirali tudi prve aretirance iz Šmartnega ob Paki, Vojnika in Savinjske doline. Celjski zapor oz. Stari pisker je služil kot prehodno taborišče za deportacije in maja 1941 je bilo tam že več kot 700 oseb. Število zapornikov, ki so bili razdeljeni na štiri moške in en ženski oddelek, se je v času vojne spreminjalo ter gibalo med 300 in 900. Zaradi pomanjkanja virov natančnega števila vseh zaprtih ni mogoče ugotoviti, po grobih ocenah pa naj bi skozi zapore med vojno šlo približno 4.000 žensk in 12.000 moških.

V prvem vojnem obdobju Starega piskra so bile razmere v zaporih nedvomno težke, a vendarle še niso dosegle takšne nečlovečnosti in barbarstva, kot sta sledila pozneje. Kot v ostalih preselitvenih taboriščih je bil režim še najbolj podoben režimu v koncentracijskih taboriščih prve oz. lažje stopnje; do sistematičnih brutalnih mučenj in usmrtitev v njem v glavnem ni prihajalo. Seveda pa se jetnikom ni uspelo izogniti različnim oblikam psihičnega in fizičnega maltretiranja, zasliševanju, zasramovanju in poniževanju, pri čemer so ob gestapovcih prednjačili predvsem domači, celjski nacisti. Večina zapornikov je bila med junijem in septembrom 1941 skupaj z

družinami (samo iz Celja več kot 1000 ljudi) izseljena v Srbijo in na Hrvaško, celotno njihovo premoženje pa je bilo zaplenjeno.

Vzporedno z aretacijami zavednega slovenskega prebivalstva ter njegovo izselitvijo so nacistične okupacijske oblasti izvedle tudi prvi množičen zločin na celjskem območju. Iz umobolnice v Novem Celju so namreč 9. junija 1941 odpeljali 357 bolnikov, ki so bili nato v Hartheimu pri Linzu usmrčeni oz. »evtanazirani« v skladu z nacističnimi teorijami o čistosti rase.

Že nekaj mesecev po nemški okupaciji je aktivni odpor slovenskega prebivalstva tudi na Celjskem privedel do odmevnih akcij, na katere je okupator nemudoma odgovoril z neusmiljenim in nebrzdanim nasiljem. Še v času množičnega izseljevanja in v neposredni povezavi z nekaterimi akcijami partizanov in aktivistov Osvobodilne fronte na Spodnjem Štajerskem je Gestapo julija in avgusta 1941 izvedel prvi val aretacij članov in pristašev odporniškega gibanja. V Celju so bili aretirani zaprti v Starem piskru, po zaslišanju pa bodisi izpuščeni, ustreljeni ali pa odpeljani v koncentracijsko taborišče. Tovrstna »praksa« se je nadaljevala vse do konca vojne. V noči s 23. na 24. avgust 1941 je tako v koncentracijsko taborišče Mauthausen prispel prvi transport političnih zapornikov iz slovenske Štajerske. V njem je bilo 251 oseb, od katerih jih je bilo kar 152 pripeljanih iz celjskega zapora.

Z naraščanjem osvobodilnega gibanja si je okupator z vso močjo prizadeval razbiti in obglaviti ilegalno odporniško mrežo v mestu, na podeželju pa je z represijo poskušal onemogočiti kakršnokoli podporo obstoju in delovanju partizanskih skupin. Zato se je že v drugi polovici leta 1941, še posebej pa spomladi in poleti 1942, celjski zapor začel polniti s pripadniki in sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja, Lurker pa je v ta namen junija 1942 celo prestavil svoj sedež iz Maribora v Celje. Ob grozovitih mučenjih, ki so se neredko končala s smrtjo, je okupator na dvorišču zaporov, kot povračilo za akcije partizanov, izvajal množične likvidacije zapornikov. Od 4. septembra 1941 pa do 15. 8. 1942 je bilo v skupaj šestih streljanjih brez kakršnekoli obsodbe pobitih 374 ljudi, od tega 325 moških in 49 žensk. Samo 22. julija 1942 je pod puškinimi cevmi omahnilo sto ljudi, za katere se je uveljavil naziv talci.

Nasilje pa ni prizadelo le aktivnih udeležencev odporniškega gibanja (ujetih partizanov, aktivistov in simpatizerjev Osvobodilne fronte), temveč tudi člane njihovih družin. Z represalijami nad njimi so Nemci skušali ustrahovati prebivalstvo in ga prisiliti k pokorščini. Akcija izseljevanja partizanskih družin in družin ustreljenih talcev je avgusta 1942 zajela vso zasedeno Štajersko, osrednja baza za aretirane pa je bila celjska okoliška šola, kjer so otroke nasilno ločili od staršev. V zloglasna koncentracijska in uničevalna taborišča so nato odpeljali več tisoč odraslih oseb, odkoder se jih velik del ni nikoli več vrnil, okrog šesto »ukradenih« otrok, iztrganih iz naročja

mater, pa so rasno pregledali in jih odpeljali v otroška taborišča po Avstriji in Nemčiji. Tam so jih vzgajali v nemškem in nacističnem duhu, mnoge med njimi pa so posvojile nemške družine.

Istega leta se je v Celju zgodil še en mračen dogodek. Na njegovih ulicah je novembra potekal sramotilni sprevod skupine ujetih partizanov in aktivistov. Skupaj z mrtvimi soborci so jih v grožnjo in svarilo prebivalstvu zbrali na prostoru med Narodnim domom in staro vojašnico ter jih izpostavili zasramovanju, pozneje pa jih usmrtili oz. odpeljali v koncentracijska taborišča.

Posledice tako odločnega in brutalnega nastopa okupatorja so bile ob koncu leta 1942 več kot očitne. Odporniško gibanje v mestu je bilo tako rekoč obglavljeno. Zato je svoje delovanje postopoma obnovljalo v okoliških vaseh, v mestu pa ga je uspelo obnoviti šele v zadnjih tednih vojne V zvezi s tem dejstvom ter ob povsod prisotnem strahu, ki ga je dosegel, je tudi nemški teror v mestu malce popustil. Streljanja talcev odslej niso več potekala v središču Celja, temveč v Mariboru ter na prizorišču partizanskih akcij. Pač pa so v Stari pisker še vedno zapirali slovenske rodoljube, ki so se predvsem od leta 1944 naprej v vedno večjem številu vključevali v partizanske enote in osvobodilno gibanje na Štajerskem.

A tudi slutnja bližajočega se poraza in uspehi partizanskih akcij, med katerimi velja posebej izpostaviti osvoboditev zapornikov iz Starega piskra decembra 1944, v glavnem ni omilila okupatorjeve brutalnosti. Tragičen dokaz za to je tudi najokrutnejši nemški zločin na širšem celjskem območju med vojno – obešanje talcev na Stranicah pri Frankolovem 12. 2. 1945. Tudi zato je Celje, po katerem so za nameček smrt sejale še zavezniške bombe, skozenj pa so se v zadnjih dneh vojne valile kolone nemških in kvizlinških vojakov, vse do osvoboditve maja 1945 preživljalo težke dni strahu in negotovosti.

ARETACIJE, ZAPLEMBE, IZSELJEVANJE ...

Nacistični upravni in policijski aparat je na podlagi pripravljenih načrtov in smernic tako rekoč nemudoma začel izvajati raznarodovalne ukrepe, katerih osnovni namen je bil popolna germanizacija in nacifikacija dežele ter njenega prebivalstva. Najprej je sklenil obračunati z delom prebivalstva, ki je po predvidevanjih predstavljal največjo oviro raznarodovanju. Izgnati je torej hotel narodno najzavednejše Slovence – antifašiste, izobražence, duhovnike ter druge kulturno in socialno razvitejše sloje slovenske družbe. Akcija aretacij v mestu je že prvi mesec okupacije zajela približno 300 oseb, predvsem moških, ki so jih najprej zaprli v celjsko mestno kasarno in kapucinski samostan, nato pa jih večje število prestavili v Stari pisker. Celjski zapor je namreč služil kot prehodno taborišče in maja 1941 je bilo v njem zaprtih že več kot 700 oseb iz takratnega celjskega okrožja. Večino zapornikov so nato, med junijem in septembrom 1941, skupaj z družinami izselili na Hrvaško in v Srbijo. Natančnega števila izseljenih Celjanov sicer ni mogoče ugotoviti, nedvomno pa jih je bilo več kot tisoč. Številni so se v izgnanstvu vključili v osvobodilno gibanje, mnogi so v tujih krajih tudi umrli, večina pa se je na svoje domove vrnila šele po osvoboditvi. Izseljenim osebam oz. družinam je bilo odvzeto vse premoženje ter namenjeno utrjevanju nemštva v zasedeni deželi. Deportacije Slovencev in zaplembe njihovega premoženja pa se s tem niso končale, saj so se kmalu preusmerile na vse, ki so sodelovali v uporih ali pa podpirali odporiško gibanje.

NEMŠKI OKUPATOR SE JE ŽE APRILA 1941 ZNESEL NAD CELJSKO PRAVOSLAVNO CERKVIJO - ZANJ NESPREJEMLJIVIM SIMBOLOM MINULE DRŽAVNE PRIPADNOSTI ŠTAJERSKE. (PERŠAK, OKC)

CELJSKI ZAPOR OZ. »STARI PISKER«. (MNZC)

ZAPORNIKI V KAPUCINSKEM SAMOSTANU MED PRISILNO TELOVADBO, 1941. (MNZC)

SLOVENSKI IZSELJENCI V ZAJEČARU, 25.9.1941. (INGOLIČ - ARHIV DRUŽINE OROŽEN, OKC)

STRELJANJE TALCEV

Z razmahom in širitvijo odpora, posledično pa tudi z vdori v odporniško mrežo in množičnimi aretacijami so se jeseni 1941, še posebej pa spomladi 1942 celjski zapori povsem napolnili.

Ob grozovitih mučenjih je okupator na dvorišču zaporov kot maščevanje in povračilo za akcije odporniškega gibanja in partizanov izvajal množične likvidacije zapornikov, za katere se je uveljavil naziv talci. Na dvorišču Starega piskra v Celju je bilo v skupaj šestih streljanjih pobitih 374 ljudi, od tega 325 moških in 49 žensk. Prvo streljanje je potekalo 4. septembra 1941, ko so ustrelili deset talcev, vsa ostala streljanja pa so bila leta 1942, v času najhujšega okupacijskega terorja. 23. junija je padlo 62, 7. julija 37, 22. julija 100, 30. julija 70 in 15. avgusta 95 talcev.

Zapornike, določene za usmrtitev, so navadno že dopoldne ali vsaj nekaj ur pred morijo strpali v skupno celico, jim povedali, da bodo ustreljeni ter jim razdelili papir za poslovilna pisma. Pred streljanjem so jih odvedli na dvorišče, zastražene z mitraljezi postavili k zidu in jim prebrali smrtno obsodbo. V skupinah po pet ljudi so jim zavezali oči in jih odgnali pred strelski vod. Po eksekuciji so trupla strpali v grobo zbite mrtvaške krste in jih v naglici odpeljali v graški krematorij.

STRELJANJE TALCEV, 22. 7. 1942. (MNZC)

STRELJANJE TALCEV, 22. 7. 1942. (MNZC)

STRELJANJE TALCEV, 22. 7. 1942. (MNZC)

ŠTRELJANJE TALCEV, 22. 7. 1942. (MNZC)

STRELJANJE TALCEV, 22. 7. 1942. (MNZC)

NASILJE NAD UPORNIŠKIMI DRUŽINAMI

Nacistično nasilje se ni omejilo le na Slovence, ki so bili tako ali drugače osumljeni sodelovanja v uporih proti okupatorju, temveč je z vso silo in krutostjo prizadelo tudi njihove družine. Tako so poleti 1942 štajerski nacistični vodje sklenili, da je treba aretirati svojce vseh ustreljenih talcev, partizanov, padlih partizanov in tistih, ki so bili ustreljeni na begu. Akcija je potekala med tretjim in petim avgustom 1942, vse aretirane pa so Nemci zaprli v predvojno deško okoliško šolo v Celju, ki je na ta način postala zbirno taborišče, ograjeno z žično oviro in stražnim stolpom ob njej. Več kot tisoč aretiranih so na podlagi Himmlerjevih navodil razdelili v tri skupine. Odrasle moške med 18. in 55. letom starosti so prepeljali v mestno osnovno šolo, ženskam pa so v noči na 10. avgust odvzeli otroke ter jih še isto noč v skupnem transportu z moškimi odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz-Birkenau, kamor so (kot tudi v Mauthausen, Dachau, Ravensbruck in ostala koncentracijska ter uničevalna taborišča) ves čas okupacije pošiljali slovenske rodoljube. Skupno je bilo v tem transportu 118 moških in 333 žena in že bežen pregled seznama priča o tem, da jih je velika večina še istega leta tam tudi umrla. Starejše ljudi so s posebnim transportom odpeljali v taborišče Buch na Bavarskem, posebej tragično usodo pa so nacisti namenili otrokom, ki so jih z nečloveško krutostjo odvzeli materam.

V skladu z nacističnimi rasnimi teorijami bi namreč nekateri rasnim merilom ustrezni otroci slovanskih upornikov ob uspešni (pre)vzgoji lahko zrasli v »polnovredne« člane

oz. predstavnike nemške narodne skupnosti. Pri tem se je računalo predvsem na majhne otroke, katerih spomin na domače okolje in starše je bil še zelo šibak. Tako so po opravljenem rasnem pregledu otroke 10. avgusta z vlakom odpeljali v Frohnleiten pri Gradcu. Od tam so mlajše otroke prepeljali v zavode nacistične »demografske« organizacije *Lebensborn*, starejše pa v posebna mladinska taborišča za prevzgojo. Druga podobna akcija ločitve otrok od staršev je potekala že čez deset dni, in to v povezavi z zadnjim streljanjem talcev v Starem piskru. Odrasle ženske in moški so bili ponovno odpeljani v Auschwitz, otroci pa v Frohnleiten. Približna, a precej verjetna ocena na podlagi različnih virov je, da so Nemci avgusta 1942 iz Celja v dveh transportih odpeljali skupaj 600 t. i. »ukradenih otrok«. Vojno so preživeli v raznih mladinskih taboriščih po Nemčiji in Avstriji, dojenčke in najmlajše otroke pa so posvojile nemške družine. Za mnogimi izmed njih se je po vojni izgubila vsakršna sled.

ESESOVSKI POLKOVNIK OTTO LURKER, KOMANDANT URADA POLICIJE IN VARNOSTNE SLUŽBE, GLAVNI IZVRŠEVALEC NASILJA. (PELIKAN, MNZC)

MATERE Z OTROKI PRED ŠOLO, AVGUST 1942. (PELIKAN, MNZC)

MATERE Z OTROKI PRED ŠOLO, AVGUST 1942. (PELIKAN, MNZC)

OČETJE NA ŠOLSKEM DVORIŠČU, AVGUST 1942. (PELIKAN, MNZC)

LOČITEV MATER OD OTROK, AVGUST 1942. (PELIKAN, MNZC)

IVANKA ŽAGAR- PREŽIVELA TABORIŠČE AUSCHWITZ-BIRKENAU. (MNZC)

FRANČIŠKA DOBROTINŠEK- UMRLA V TABORIŠČU AUSCHWITZ- BIRKENAU. (MNZC)

SRAMOTILNI SPREVOD PO CELJSKIH ULICAH

7. novembra 1942 je na Dobrovljah potekala huda bitka med Nemci in partizani Savinjskega bataljona II. grupe odredov. V neenaki borbi so Nemci zajeli 5 partizanov, 12 pa jih je padlo. Tako mrtve kot ujete partizane so nato prepeljali na Vransko, od tam pa v Celje, kjer so ujete zaprli v samice Starega piskra. Čez nekaj dni, najverjetneje v nedeljo, 15. novembra, so ujetim partizanom Savinjskega bataljona priključili še sedem drugih ujetih partizanov in aktivistov, med katerimi je bila tudi Tončka Čeč, partijska sekretarka Kozjanskega okrožja. Teh trinajst ujetih, izmučenih, zvezanih in s sramotilnimi napisi opremljenih partizanov so potem vodili po glavnih celjskih ulicah. Skozi sramotilni špalir, ki so ga sestavljali nemški privrženci, pa tudi naključni mimoidoči, so skupino privedli do prostora med mestno vojašnico in Narodnim domom. Ujetnike so postavili pred zid, prednje položili še dvanajst trupel padlih na Dobrovljah, vse skupaj podrobno fotografirali in tako še dodatno poskušali ustrahovati in prestrašiti Celjane ter jih odvrniti od upora. Večina ujetih partizanov in partizank iz sramotilnega spreveda je bila nato ustreljena ali pa poslana v koncentracijska taborišča.

SRAMOTILNI SPREVED PO CELJSKIH ULICAH, NOVEMBER 1942. (MNZC)

ZASRAMOVANJE UJETIH IN MRTVIH PARTIZANOV V CELJU, KOT »KAZEN« ZA ŠTEVILNE NAPADE NA OKUPATORSKO CIVILNO IN VOJAŠKO UPRAVO, NOVEMBER 1942. (MNZC)

ZASRAMOVANJE UJETIH IN MRTVIH PARTIZANOV V CELJU, NOVEMBER 1942. (MNZC)

SMRT IZ ZRAKA

Okupirano Celje strateško ni sodilo med najpomembnejše vojaške cilje in je zato precej časa veljalo za pred letalskimi napadi varno mesto. Vendarle pa se je strah pred napadi iz zraka z razvojem vojnih dogodkov vedno bolj krepil in v ta namen so od leta 1943 naprej tudi oblasti v Celju okrepile in razširile ukrepe na področju protiletalske zaščite. In res se mestu, predvsem zaradi njegove lege ob železniški progi Maribor–Zidani most, ni uspelo izogniti zračnim napadom zavezniškega letalstva. Prvič so zavezniki na mesto odvrkli bombe že februarja 1944, od jeseni tega leta do pomladi 1945 pa je Celje postalo tarča bolj ali manj sistematičnih letalskih napadov. V skupno 38-ih letalskih napadih je bila mestu prizadejana precejšnja materialna škoda. Najhuje je bilo 14. februarja 1945, ko so zavezniški bombniki ob napadu na železniško postajo s srednje velikimi rušilnimi bombami zasuli središče mesta, popolnoma uničili 22 in poškodovali še več kot 100 stanovanjskih stavb. Ob uničevanju vojaških in civilnih objektov pa so bombe iz zraka sejale tudi smrt. Skupno so zahtevale vsaj 83 žrtev, v veliki večini nedolžnih civilistov, tudi otrok.

POSLEDICE ZAVEZNIŠKEGA BOMBARDIRANJA, 1944-45. (PELIKAN, MNZC)

POSLEDICE ZAVEZNIŠKEGA BOMBARDIRANJA, 1944-45. (PELIKAN, MNZC)

POSLEDICE ZAVEZNIŠKEGA BOMBARDIRANJA, 1944-45. (PELIKAN, MNZC)

UPOR

Že v prvih mesecih po okupaciji se je v Celju vzpostavila mreža organiziranega odporniškega gibanja. Šestega julija 1941 je bil na sestanku pri krščanskem socialistu Cirilu Debeljaku v Rakunovi hiši na Ljubljanski cesti ustanovljen mestni odbor Osvobodilne fronte za Celje, ki je v povezavi s partijskimi in skojevskimi celicami in skupinami začel ustanavljati skupine in odbore OF v primestnih predelih, po raznih podjetjih in organizacijah v mestu ter celo v organih okupatorjeve uprave. Že na predvečer prvega maja 1941 je prišlo do prvih trosilnih in propagandnih akcij, največja med njimi pa je potekala v noči s 6. na 7. julij in je zajela tako rekoč celotno Celje s predmestji. 20. julija je iz vrst komunistov in skojevcev nastala tudi prva partizanska enota na Celjskem – Celjska četa, ki pa je bila po nekaj manjših, bolj ali manj uspešnih akcijah že čez dober mesec uničena. Prav tako je precejšnje žrtve utrpelo tudi odporniško gibanje v mestu, katerega jedru pa se je vendarle uspelo obdržati še nekaj časa. Spomladi 1942 je prišlo do najhujšega vdora v celjsko osvobodilno gibanje, ki je bilo nato v letu najhujšega nacističnega nasilja tako rekoč obglavljeno, člani in pristaši OF ter njihovi svojci pa so končali pred puškinimi cevmi ali pa v otroških in koncentracijskih taboriščih.

Zaradi močnega, povsod prisotnega strahu pred nemškim nasiljem se odporniška mreža v mestu ni mogla več obnoviti, pač pa se je osvobodilno gibanje preselilo v celjska predmestja, odkoder je izvedlo tudi najuspešnejšo akcijo v času okupacije – osvoboditev zapornikov iz Starrega piskra v noči s 14. na 15. december 1944.

Spomladi 1945 je začela ponovno oživljati tudi organizacija OF v mestu. V zadnjih tednih pred osvoboditvijo je bila že dobro strukturirana in razširjena, v pričakovanju skorajšnje nemške kapitulacije pa so se začele tudi priprave na osvoboditev oz. prevzem oblasti v mestu.

RAKUNOVA HIŠA NA LJUBLJANSKI CESTI V CELJU, KJER JE BIL 6. 7. 1941 USTANOVLJEN MESTNI ODBOR OSVOBODILNE FRONTE. (MNZC)

V AKCIJI CELJSKE ČETE POŽGANO GOSPODARSKO POSLOPJE NA VELEPOSESTVU BEŽIGRAD V BUKOVŽLAKU, AVGUST 1941. (MNZC)

POGREB PRIPADNIKOV NEMŠKE POŠTNE OBRAMBE, PADLIH V BOJU S PARTIZANI, 7. II. 1942. (PELIKAN, MNZC)

CELJSKI PARTIZANSKI AKTIVISTI, 1944/45. (MNZC)

OSVODITELJI ZAPORNIKOV (DECEMBRA 1944) IZ STAREGA PISKRA, MAJ 1945. (MNZC)

ZADNJI DNEVI

V zadnjih dneh vojne je v mestu in okolici vladala huda zmeda. Okupacijski aparat je razpadal, skozi Celje pa se je – s ciljem, da se predajo zavezniškim enotam v Avstriji – umikalo in prebijalo ogromno, skoraj nepregledno število nemškega vojaštva, različnih jugoslovanskih kolaborantov in civilistov. To je močno oteževalo prizadevanja Okrajnega odbora OF Celje-mesto, ki je bil zadolžen za prevzem oblasti, ter njegovim oddelkom Narodne zaščite, ki so poskušali preprečiti morebitne incidente, uničevanje mesta ter nasilje nad civilnim prebivalstvom. Pogajanja in pregovori o predaji in razorožitvi so potekali še ves 9. maj, se pravi že po uradni nemški kapitulaciji. 10. maja 1945 je bila v Celju končno vzpostavljena vojna komanda mesta. Ob navdušenem sprejemu meščanov so v mesto vkorakale tudi prve večje slovenske partizanske enote, Generalštab Jugoslovanske armade pa je objavil, da je Celje osvobojeno. Vendar pa so se mimo mesta še nekaj dni umikale kolone sovražne vojske in civilistov, katerih deli so se sicer mirno predajali enotam vojske, Narodne zaščite in oboroženih meščanov, precejšnje število pa si jih je bilo pripravljeno tudi s silo izboriti prost prehod na Koroško. Vendarle pa do večjih ekscesov na srečo ni prišlo; v mesto so prispele številnejše enote Jugoslovanske armade, na celjskem magistratu je zagospodarila nova oblast, 13. maja pa je bila v Celju tudi prva večja proslava osvoboditve. Po dobrih štirih letih brutalne nemške okupacije je bilo mesto ob Savinji ponovno v slovenskih rokah.

KOPANJE OBRAMBNIH JARKOV, 1945. (PELIKAN, MNZC)

CELJSKI LEKARNAR POSAVEC SE POGAJA Z USTAŠI IN NEMCI, MAJ 1945. (PELIKAN, MNZC)

PRIPADNIKI NARODNE ZAŠČITE IN PRVI PARTIZANI VARUJEJO MESTO TER USMERJAJO UMIK SOVRAŽNIKA, MAJ 1945. (PELIKAN, MNZC)

KOLONE NEMŠKIH UJETNIKOV, 12. 5. 1945. (Kološa, MNZC)

CELJE JE SVOBODNO- PARTIZANSKE ENOTE IN MLADINA NA CELJSKIH ULICAH, 13.5. 1945. (PELIKAN, MNZC)

CELJE JE SVOBODNO- PRAZNOVANJE PRED MAGISTRATOM, 13. 5. 1945. (PELIKAN, MNZC)